

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ПСИХОЛОГА ІЗ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Брусенко М.О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті досліджені та проаналізовані теоретичні аспекти профорієнтаційної діяльності в школі. Окреслена структура і компоненти профорієнтаційної діяльності. Виявлені особливості профорієнтаційної роботи психолога із старшокласниками загальноосвітньої школи. Розроблена концепція шкільної профорієнтації. Також досліджена роль профорієнтаційної функції психолога в усвідомленому виборі професії школярами. **Ключові слова:** професійні інтереси, профорієнтація, особливості роботи шкільного психолога, старшокласники, психологічний супровід.

Постановка проблеми. Проблема професійного самовизначення особистості, тобто підготовки молоді до усвідомленого обрання професії, добре відома у світі, а вдало обрана професія скорочує частоту фізичних і психічних проблем, пов'язаних із здоров'ям, і посилює задоволеність людини життям. Робота відіграє важливу роль у житті кожної людини і дуже впливає на її стан та самопочуття.

Негативні наслідки неправильного вибору професії торкаються як самої людини, так і усього суспільства. У психологічній науці накопичений досвід, що дозволяє оцінити ускладнення, які виникають у процесі свідомого вибору професії. Суть його полягає в тому, що вибір професії розглядається як багатоетапний процес утворення та прийняття рішення. На першому етапі виникає проблема вибору професії, приймається рішення. Другий етап пов'язаний зі з'ясуванням джерел інформації, компетентних осіб, що в змозі допомогти у виборі професії. Третій етап – збір інформації, що відображає суттєві моменти конкретної ситуації вибору. На четвертому етапі формується узагальнене уявлення про ситуацію вибору професії. П'ятий етап – пошук варіантів вирішення, їх оцінка. На заключному, шостому етапі, робиться остаточний усвідомлений вибір професії.

Для надання допомоги учням старших класів у виборі професії, що найбільше відповідає їх індивідуальним особливостям, нахилам та здібностям, призначена профорієнтаційна робота шкільного психолога. З даного питання існує багато наукових робіт таких авторів як Федоришин Б.О., Клімов Є.О., Радчук Г.К., Янцур В.О., Шинкарева О.Ю., Орлова Т.В., Шатенко О.С., Овчарова Р.В. та інші, але, не зважаючи на це, на сьогоднішній день існує проблема професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. К.П. Брінк зазначає, що шкільна профорієнтація є важливим моментом у підготовці учнів до майбутнього професійного життя і є основою для побудови щасливого майбутнього та вміння долати життєві проблеми. Ситуація з початковим вибором професії на думку К.П. Брінка ускладнюється декількома факторами:

- це перший серйозний та відповідальний вибір молоді на їх шляху;
- виникає у психологічно-проблемний підлітковий період;
- з'являється на стику протиріч між системою наступної освіти та зайнятості як проблема вибору майбутньої професії;

– відіграє важливу роль у наступних можливих підвищеннях кваліфікації та перепідготовці [1].

Тож у цьому випадку необхідна допомога психолога, а саме – профорієнтаційна робота з учнем.

В.Р. Овчарова зазначає, що існує багато теорій профорієнтації, батьком якої по праву вважають Френка Парсона. В основу його теорії покладено три фактори:

- 1) індивідуальні здібності та особливості, можливості, вміння, інтереси;
- 2) особливості професії, вимоги, які вона висуває перед людиною;
- 3) правильне співвідношення між собою першого та другого факторів [7].

Концепція Парсона стала викликати критику, коли психологія досягла більш високого ступеня розвитку, та коли вчені довели, що розвиток не закінчується в 18-20 років, а продовжується все життя. Таким чином, ще одним підходом до проблеми профорієнтації стала концепція вікового розвитку.

Третя концепція – концепція індивідуальності. В її основу покладено глибоке вивчення особистості людини, її орієнтації, мотивів, особливостей структури. Теорії Ганни Анастасії та Леона Тайлера стверджують, що основою профконсультації є саморозуміння; завдяки само розумінню людину можна підвести до правильного вибору [6].

Приблизники виховної концепції, що представляють одну з наукових психологічних шкіл – біхевіоризм, спирались на уявлення про більш чи менш однозначну обумовленість поведінки людини набором зовнішніх подразників. У той же час, зібрано багато факторів, що свідчать про важливу роль спадковості у формуванні професіонала. Ще у дослідженнях О.В. Тешенко подаються приклади з життя декількох поколінь видатних людей [16].

Ігнорування природного фактора може призвести до того, що вибрана трудова діяльність буде виконуватись із значним напруженням, що сприятиме втраті інтересу до професії, розчаруванню у своїх здібностях, навіть нервовим захворюванням.

Тому сучасний підхід у профорієнтації – особистісно-орієнтований. Він передбачає своєчасну підтримку та розвиток тих особливостей та характеристик особистості, які будуть передумовою для майбутньої успішної професійної діяльності, сприятимуть пізнанню оточуючого світу, самопізнанню, самореалізації особистості, усвідомленню її власної ролі у виборі професії, прийняттю відповідальності за нього [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що незважаючи на велику кількість наукових робіт з питань шкільної психології, науковцями недостатньо досліджена роль профорієнтаційної функції психолога у забезпеченні усвідомленого вибору професії школярами.

Мета статті. Виявлення особливостей інтересів і нахилів до професії у старшокласників та визначення змісту шкільної профорієнтації у їх розвитку.

Завданнями є: аналіз ступеню розробленості проблеми особливостей профорієнтаційної роботи у психологічній науці; визначення особливостей інтересів та нахилів до професії у старшокласників загальноосвітньої школи; визначення змісту психологічного супроводу розвитку інтересів та нахилів до професії у старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Н.А. Сургунд зазначає, що профорієнтація – це комплекс психолого-педагогічних та медичних заходів, що спрямовані на оптимізацію процесу працевлаштування у відповідності з бажаннями, схильністю, здібностями та врахуванням потреби суспільства у спеціалістах [15].

Автор наголошує також на тому, що профорієнтація є органічною частиною виховної роботи навчальних закладів, оскільки вибір професії як усвідомлення необхідності своєї участі в суспільно корисній праці – важлива умова формування особистості.

Щербакова Г.Н. виділяє дві форми професійної орієнтації:

- на широкій базі, що полягає в ознайомленні молоді, яка ще не зробила свій вибір, зі світом професій;

- на вузькій базі, що полягає в тому, що у навчальному закладі, який готує спеціалістів, студентам розкривають всі особливості їхньої подальшої діяльності, вказують оптимальні шляхи залучення до даної професії тощо [22].

О.В. Тяптя зазначає, що профорієнтація це довготривалий процес, який включає три основні моменти:

1. процес впливу соціального середовища на особистість, що формується;

2. процес усвідомлення необхідності праці, пізнання її конкретної сфери;

3. саме перетворення праці за законами розвитку сучасної дійсності [17].

За А.Д. Сазоновим, професійна орієнтація, як система, містить декілька взаємопов'язаних етапів: професійне інформування та освіта, професійне консультування, професійний відбір, професійну підготовку та професійну адаптацію [12].

Як вважає Б.О. Федоршин, у роботі загальноосвітньої школи з профорієнтації, головну увагу слід приділяти профінформаційному аспекту [20].

Профінформація – це ознайомлення з різними видами професійної праці, соціально-економічними та психофізіологічними умовами вибору професії [10].

Він зазначає, що професіональна інформація, як окремий відносно самостійний елемент профорієнтації, є система організації навчально-виховної роботи, що спрямована на засвоєння учнями необхідних знань про соціально-економічні, політичні та психофізіологічні умови правильного вибору професії [19].

Роботу, що стосується професійної інформації, необхідно будувати так, щоб інформаційний матеріал був основою формування в учнів необхідних знань про професії та про свій внутрішній світ, і щоб ці знання допомагали їм прийняти обґрунтовані рішення щодо питань професійного самовизначення (зазначають В.П. Хомутов та Т.І. Єрьоміна) [18].

Основою профінформаційної роботи, на думку Є.О. Клімова, є професіографія – це опис професії та диференціюючих її спеціальностей щодо вимог, які вони висувають людині [2].

Результатом професіографії є професіограми – опис та обґрунтування системи вимог, що пред'являються певною спеціальністю, професією або їх групою до людини (за Є.О. Клімовим) [3].

Професійна консультація також є окремою, відносно самостійною системою (за Б.О. Федоршиним), у зміст якої входить організація та проведення спеціальної роботи з виявлення індивідуальних психологічних та психофізіологічних особливостей старшокласника, що мають суттєве значення для правильного вибору професії [20].

Профконсультація – це система психолого-педагогічного вивчення особистості з метою допомоги їй при виборі такої професії, в якій найбільш повно могли б реалізуватись та розвинулись її здібності. При цьому, профконсультація сприяє встановленню оптимального співвідношення між прагненнями та можливостями людини та реальними потребами ринку у спеціалістах відповідної кваліфікації [17].

У професійній консультації виділяють три групи спеціальних завдань:

- 1) психологічний аналіз особистості школяра;
- 2) співвідношення психологічних структур особистості та професії;

- 3) визначення шляхів подальшого розвитку особистості, цілеспрямованого вдосконалення її психологічної структури. [20]

Ці групи завдань тісно пов'язані між собою. При вирішенні цих завдань виявляються ті суб'єктивні фактори, якими обумовлюється практичний вибір професії та успішність діяльності в ній [11].

Бесіди, пов'язані з профорієнтацією, мають проводитись спеціально підготовленими профконсультантами – психологами і педагогами, медиками і соціологами. В умовах школи цей процес має бути тривалим і охоплювати якомога ширший діапазон класів. Фактично, профорієнтація в школі – це організація і керівництво цілеспрямованою багаторічною діяльністю учня у його професійному самовизначенні.

Головним завданням професійного відбору – наступного етапу профорієнтаційної роботи – є науково обґрунтоване визначення професійної придатності учня до конкретної трудової діяльності з урахуванням його особистісних якостей і потреб конкретного виробництва [9].

Профвідбір – це система засобів, що забезпечують прогностичну оцінку взаємовідповідності людини та професії у тих випадках діяльності, які здійснюються у нормативно заданих небезпечних умовах (гігієнічних, мікрокліматичних, технічних, соціально-психологічних), що вимагають від людини підвищеної відповідальності, високої працездатності, точності виконання

завдань, стійкої емоційної регуляції, здоров'я (Щербакова Г.Н.) [22].

Профвідбір передбачає декілька послідовних та взаємопов'язаних етапів:

– попередній, на якому відбувається відбір за методичними показниками, станом здоров'я;

– проведення психодіагностичного обстеження з використанням різних комплексів тестів, імітаційного експерименту, що відтворює фрагменти, ситуації, етапи реальної трудової діяльності при суворому реєструванні показників функціонального етапу, мотиваційно-емоційних проявів, показників продуктивності;

– прогнозування успішності оволодіння професією на основі порівняння її вимог з психодіагностичними даними з врахуванням можливості деяких недостатньо розвинутих якостей за рахунок більш високого розвитку інших [21].

Професійна адаптація являє собою процес активного входження учня в професію, пристосування його до змісту своїх професійних обов'язків, режиму і організації праці, до вимог виробництва. Іншими словами, професійна адаптація – це досягнення в оптимальні строки певного кваліфікаційного рівня.

Профорієнтаційна діяльність психолога, як і будь-якого фахівця в системі «людина-людина», базується на принципах та ідеалах рівності та гуманізму. Тим самим, зобов'язує дотримання правил і норм професійної етики, що сприятиме ефективній роботі. Особливо це стосується шкільної практики, адже багато особистісних процесів, які протікають у школярів у цей період, мають незворотних характер.

Завдання практичного психолога загальноосвітнього навчального закладу полягають:

– у сприянні повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку дітей, їх успішній соціалізації на кожному віковому етапі;

– у створенні умов для формування у них мотивації до самовиховання та саморозвитку [18].

Окремим напрямом роботи шкільного психолога являється профорієнтація [8]. Основними завданнями профорієнтаційної функції психолога є вивчення здібностей та нахилів учнів з метою правильного вибору ними професії; рекомендації у пошуку психологічно виправданих програм індивідуального навчання; визначення шляхів саморозвитку та самовиховання для учнів.

Участь у профорієнтації та допомога учням в обґрунтованому виборі професії – одна з найважливіших сторін роботи шкільного психолога. У зміст цієї діяльності входить:

1) виявлення інтересів, нахилів учнів, спрямованості особистості, первинних профнамів та їх динаміки;

2) визначення соціальних установок та допомога у їх формуванні;

3) виявлення мотивації вибору та її структури;

4) формування готовності до самоаналізу та самооцінки, реального рівня домагання;

5) виявлення здібностей школярів, їх структури та вираженості;

6) виявлення рівня розвитку різних сторін особистості, ймовірної «ціни» діяльності (конфліктність, напруженість, тривожність, схильність до монотонності, потенційні можливості та

їх реалізація, стійкість та наполегливість, цілеспрямованість тощо);

7) здійснення профвідбору (при необхідності – первинного профвідбору);

8) виявлення ступеня відповідності «профілю особистості» та професійних вимог, внесення корективів у профнаміри учнів;

9) участь та проведення занять з учнями з курсу «Основи вибору професії» [12].

Специфічною особливістю управління шкільною профорієнтацією є те, що профорієнтаційний вплив на школярів має проводитись систематично і планоно протягом всього терміну навчання. Тобто, профорієнтація має здійснюватись на всіх вікових етапах [4].

У процесі виконання психологом профорієнтаційної функції утворюється концепція шкільної профорієнтації, що містить певний ряд компонентів.

Інформаційні джерела щодо вибору професії. Ця частина концепції призначена для навчання учнів методиці одержання та управління інформацією.

Фактори, що обумовлюють вибір професії: дія стадії розвитку суспільства на вибір професії; вплив друзів та родини; вплив соціально-економічного статусу; регіональні особливості освіти; вибір професії з урахуванням статі.

Власне уявлення про професійні очікування та індивідуальні здібності. Усвідомлений підхід до вибору професії вимагає обговорення з окремою особистістю. Тому старшокласникам необхідно давати можливість проявляти свої професійні нахили, інтереси та очікування, щоб вони могли виявити свою концепцію вибору професії та зміти її сформулювати.

Підготовка, проведення та аналіз виробничої практики. Для того, щоб дати учням можливість усвідомити власний досвід, у межах профорієнтації є доцільним провести практику. Індивідуальні знання, надії та очікування від певної професії можуть бути таким способом порівняні з конкретним досвідом під час праці.

Профосвіта та професійне планування. Необхідно ознайомити учнів з трудовим законодавством країни та навчити одержувати інформацію про порядок навчання та його переваги.

Прийняття заяв. Важливо ознайомити старшокласників з різними аспектами прийняття заяв, з рядом необхідних даних для прийняття на роботу та підготувати до співбесіди, яка проводиться з претендентами [13; 14].

Отже, правильно побудована і реалізована в умовах школи профорієнтаційна робота психолога, розширює можливості адаптації школяра на ринку праці та являється запорукою успішної самореалізації.

Висновки з даного дослідження. Правильно вибрана професія дозволяє людині реалізувати себе як особистість. Умовою цього є професійна орієнтація, що являє собою комплекс психолого-педагогічних та медичних заходів, що спрямовані на оптимізацію працевлаштування у відповідності з бажаннями, нахилами, здібностями та з урахуванням потреби суспільства у фахівцях. Профорієнтаційна робота є одним векторів роботи, якою займається шкільний психолог. В процесі формування готовності учнів до вибору професії

необхідно звертати увагу на індивідуальні особливості особистості. Перш за все – це інтереси, нахили учнів. Професійні інтереси відрізняються конкретністю і цілеспрямованістю. Це інтерес до тієї професії, яку обирає для себе старшокласник. Розвиток та формування професійних інтересів безпосередньо пов'язані з пізнавальними. Це інтереси, які спрямовані на оволодіння знаннями з професії, розуміння її суті, оволодіння не тільки практичними, але і теоретичними основами даної професії. Чим сильніше виражений професійний інтерес, тим глибша потреба в оволодінні відповідними знаннями з конкретної професії. Важливо також встановити, якими мотивами керується школяр при виборі, чим визначаються його цілі, що породжені ідеалами та переконаннями. В старших класах планування профорієнтаційної роботи має специфіку, що обумовлена поставленими пе-

ред нею завданнями. На цьому етапі плануються заходи, що спрямовані на формування знань про світ праці. Одержавши певний багаж знань, старшокласники психологічно готові до сприйняття більш складного інформаційного матеріалу про вибір професії. Заплановані профорієнтаційні заходи будуються таким чином, щоб у процесі подавався глибокий соціально-економічний та психологічний аналіз професії. Планування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками передбачає вже не тільки проведення заходів для розширення їх знань про світ професій та розвитку пізнавальних інтересів, але і таких форм роботи, які спрямовані на формування, поглиблення, закріплення інтересів до сфери праці, професіям, що виникли раніше. Велику увагу потрібно приділити роботі психолога з батьками старшокласників та класними керівниками.

Список літератури:

1. Бринк К.-П. К концепции школьной профориентации. Экономика. Вопросы школьной экономики образования. – 2002. – № 1 – С. 15-16.
2. Климов Е. А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации. – М.: Знания, 1983.
3. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004.
4. Корневская В. Право профессионального выбора // Шк. психолог (первое сент.) – 2007 – 343 с. – С. 3.
5. Лукашевич Н. П., Сигнаевская И. В., Бондарчук Е. И. Психология труда: Учеб.-метод. пособие. Под ред. Н. П. Лукашевича – К.: МАУП, 2007.
6. Можаровський В. Профорієнтація – новий зміст освіти: Формування нового змісту освіти і профорієнтації в системі до вузівської підготовки // Директор школи. – 2009. – № 44. – С. 9.
7. Овчарова Р. В. Технологии практического психолога образования: Учебное пособие для студентов высшее спец. Учеб. заведения // Р. В. Овчарова – М.: творческий центр «Сфера», 2001.
8. Пустова С. Профорієнтація: проблеми, досвід, перспективи // Завуч. – 2003. – № 9. – С. 2-3.
9. Радчук В. М. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки особистостей: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 210 с.
10. Радчук Г. К. Формування самооцінки професійно-значущих якостей особистості старшокласників при виборі професії: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології АПН України. – К., 1992. – 216 с.
11. Русалов В. М. О взаимоотношении свойств темперамента и эффективности индивидуальной и совместной деятельности // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3. – № 6. – С. 50-59.
12. Сазонов А. Д. Профессиональная ориентация учащихся. – М., 1988.
13. Самоукина Н. В. Сравнительная эффективность применения в профориентации активных методов и консультации // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. – 1990. – № 1. – С. 33-35.
14. Симоненко С. Н., Трейгер С. С. Разработка психогаммы специалиста в целях профориентации // Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика. Сборник материалов Международной конференции 8-9 сентября 1992 г. / Отв. ред. О. П. Санникова. – Одесса, 1992. – Т. 2. – С. 53-54.
15. Сургунд Н. А. Проблема професійного відбору на спеціальність «Практична психологія» // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 2. – С. 126-135.
16. Тешенко О. С. Профорієнтаційна робота в школі. – К.: Знання, 2002.
17. Тяптя О. В. Формування психологічної готовності до соціономічної професійної діяльності (на прикладі професії «Соціальний педагог») Дис. ...канд. психол. наук: КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2004. – 252 с.
18. Хомутов В. П., Еремина Т. И. Профессионально-психологический отбор на предпринимательско-менеджерские профессии. – Саратов: Изд-во Поволжского межрегионального учебного центра, 2006. – 35 с.
19. Федоришин Б. О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації: Дис. ... д-ра пед. наук.: 13.00.04 / Ін-т ПіППО АПН України. – К., 1996. – 383 с.
20. Федоришин Б. А. Система профинформационной работы со старшеклассниками. – К.: Рад. школа, 1988. – 176 с.
21. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. – М.: Наука, 1982. – 184 с.
22. Щербакова Т. Н. Развитие профессионально-значимых качеств личности // Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика. Сборник материалов Международной конференции 8-9 сентября 1992 г. / Отв. ред. О. П. Санникова. – Одесса, 1992. – Т. 2. – С. 70-72.

Бруенко М.А.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ОСОБЕННОСТИ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ ПСИХОЛОГА СО СТАРШЕКЛАСНИКАМИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье исследованы и проанализированы теоретические аспекты профориентационной деятельности в школе. Обозначена структура и компоненты профориентационной деятельности. Выявлены особенности профориентационной работы психолога со старшеклассниками общеобразовательной школы. Разработана концепция школьной профориентации. Также исследована роль профориентационной функции психолога в осознанном выборе профессии школьниками.

Ключевые слова: профессиональные интересы, профориентация, особенности работы школьного психолога, старшеклассники, психологическое сопровождение.

Bruyenko M.O.

National Pedagogical M.P. Dragomanov University

FEATURES PSYCHOLOGIST VOCATIONAL GUIDANCE WITH HIGH SCHOOL STUDENTS OF SECONDARY SCHOOL

Summary

The article explored and analyzed theoretical aspects of school vocational guidance. Structure and components of vocational guidance activity was defined. There were identified features of psychologist vocational guidance with high-school students of secondary school. The concept of school vocational guidance was developed. Also was explored the role of vocational guidance function of psychologist in students' professional conscious choice.

Keywords: professional interests, vocational guidance, features of school psychologist work, high school students, psychological support.